

**ШЛЯХОВ О.Б. СУДНОВЛАСНИКИ І МОРЯКИ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКОГО
БАСЕЙНУ: 90-ТІ РР. XIX СТ. – 1914 Р.: МОНОГРАФІЯ. – ДНІПРОПЕТРОВСЬК: ВИД-
ВО ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УН-ТУ, 2003. – 366 С.**

Проголошення незалежності України поклало початок тривалим і складним трансформаційним процесам, важливою складовою яких є перехід до ринкової економіки, виникнення приватного сектору. Багато в чому зараз Україна, хоча і на іншому історичному етапі, повторює свій шлях другої половини XIX – початку XX ст., коли в Наддніпрянщині йшов процес початкового накопичення капіталу, відбувалося становлення буржуазного суспільства. Все це посилює інтерес до першовитоків ринкових відносин у країні, вимагає наукового осмислення власного історичного досвіду в цій сфері. Адже тогочасне становлення капіталістичних відносин суттєво сприяло націотворчим процесам. Як слушно відзначав відомий український історик О. Оглоблин: “Капіталістичний розвиток України в 19 столітті й був головним чинником перетворення українських земель в єдиний національно-територіальний масив України” (Оглоблин О. Студії з історії України. – К.; Нью-Йорк; Торонто, 1995. – С. 46).

Аналізу закономірностей та особливостей капіталістичної трансформації України на прикладі модернізаційних процесів, які відбулися в комерційному флоті Азово-Чорноморського басейну наприкінці – на початку XX ст., присвячена рецензована монографія.

Книга, автором якої є доцент кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету Шляхов Олексій Борисович, побачила світ у 2003 р.

У вступі до монографії автор справедливо зазначає про зростаючу роль регіональних студій в сучасній Україні. З цим не можна не погодитися. Адже в історії України регіональний фактор виявив себе як надзвичайно стійкий і потужний.

Регіональна проблематика має важливе значення для реконструкції загальнонаціональної історії, посідаючи чільне місце в структурі історичної науки. У свою чергу її вивчення дає можливість з’ясувати своєрідність генези і утвердження капіталізму в окремих територіях країни та галузях економіки, виявлення стереотипів поглядів і соціальної поведінки буржуазії та пролетаріату українських губерній Російської імперії, враховуючи при цьому їхню специфіку.

Значний інтерес у цій площині складає дослідження модернізаційних процесів кінця XIX – початку XX ст., які розгорталися в морському транспорті Азово-Чорноморського басейну і ще недостатньо вивчені в історичній літературі, зокрема, формування прошарку судновласників та судноробітників басейну, їхнього менталітету та взаємовідносин, дослідження питань пов’язаних із налагодженням соціального партнерства в суспільстві. Саме ця тематика і привертає увагу автора рецензованої праці.

Зауважимо, що монографія О.Б.Шляхова є добре структурованою та логічною за змістом. Складається вона вступу, трьох розділів (1. Судновласники та судноплавні підприємства Півдня України 90-ті рр. XIX – початку XX ст.; 2. Формування кадрів моряків та їхнє становище наприкінці XIX – початку XX ст.; 3. Соціальний конфлікт у торговельному флоті та його прояви) та висновків.

О.Б. Шляхов розпочинає свою працю обґрунтуванням наукової актуальності теми дослідження та аналізом стану наукових студій з визначеної проблематики. Автор звертає увагу на те, що в історичній літературі питання становлення та соціальної поведінки підприємців і робітників-моряків у торговельному флоті Азово-Чорноморського басейну ще не розглядалися комплексно в контексті тих загальних модернізаційних процесів, які відбувалися в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Не знайшли відображення в історіографії і особливості капіталістичної трансформації українських губерній у складі Російської імперії на прикладі розвитку морського транспорту регіону, діяльності пароплавних підприємств, їхні взаємостосунків із судноробітниками басейну.

Рецензована праця написана на основі широкої джерельної бази. О.Шляховим опрацьована значна джерельна база, що включає в себе і широкий комплекс архівних матеріалів. Виявлений автором комплекс джерел з теми – документи 35 фондів з архівів України і Російської Федерації, матеріали тогочасної статистики та періодики, достатньо репрезентативний. Він містить значний обсяг інформації та дозволяє реконструювати особливості модернізаційних процесів у торговельному флоті басейну, виявити специфіку поглядів та соціальної поведінки підприємців і судноробітників. Значна частина документів вперше запроваджена до наукового обігу.

В першому розділі монографії розглядаються форми підприємництва в комерційному флоті, розгортання конкуренції між окремими пароплавними товариствами, стосунки судновласників з державним апаратом. Автор також зупиняється на створенні перших монополістичних об'єднань у торговельному флоті Півдня України, висвітлює особливості їхньої політики, ставлення до них громадської думки, відзначає досить двозначне становище підприємців імперії, яких називали носіями прогресу і водночас експлуататорами. Не тільки в робітників, а й серед інтелігенції і навіть царської бюрократії часто переважав не тільки критичний, а й відверто недоброзичливий погляд на підприємницьку діяльність та заповзятливість окремих осіб. Отже, можна погодитись з автором, що це суттєво ускладнювало процес становлення індустріального суспільства в Україні.

У цьому ж розділі висвітлюються процеси формування, соціальний та національний склад судновласників, приділяється увага конкретним особам, які займалися підприємництвом у комерційному флоті. О.Б. Шляхов цілком слушно відзначає незначну питому вагу українців серед керівництва пароплавних компаній, одноосібних власників басейну, з'ясовує чинники, які обумовили таке становище. Зрештою саме брак національної буржуазії не дозволяв українцям відігравати помітну роль в окремих галузях економіки, а також політичному житті, перешкоджав появі організованих форм суспільної самодіяльності.

Характеризуючи систему поглядів та особливості поведінки підприємців України на межі XIX-XX ст., автор правомірно вказує на їхню політичну недосвідченість, відсутність у них широких соціальних програм. Зрештою про досягнення певного балансу інтересів між роботодавцями та робітниками, налагодження широкого соціального партнерства, переважна більшість судновласників басейну, як й інші представники капіталу імперії, тоді не бажали і чути.

В рецензованій праці підкреслюється непослідовність політики царизму і підприємців з робітничого питання в морському транспорті. Частіш за все відповіддю судновласників на вимоги робітників поліпшити їхнє матеріальне та правове становище було використання репресивно-поліцейських заходів, звільнення негодних, залучення на пароплави, екіпажі яких страйкували, військових моряків і т.п. Зрештою автор відзначає, що ця політика зазнала цілковитої невдачі. В свою чергу це обумовило виникнення гострого соціального конфлікту в комерційному флоті басейну.

Значний інтерес становить другий розділ монографії, де аналізуються джерела формування верстви судноробітників Чорного та Азовського морів, особливості їхнього національного, соціального, вікового складу, висвітлюються питання правового та матеріального становища моряків. Безумовно важливим для розуміння подій минулого має висвітлення менталітету робітництва України початку XX ст., чинників, які визначали його соціальне обличчя. Саме цим питанням також приділяється увага в монографії. Автор розглядає конкретні побутові явища з життя судноробітників, досліджує, якими були їх сім'ї, аналізує заробітки моряків, рівень національної самосвідомості, ставлення до влади та релігії, політичні уподобання.

Спираючись на потужний пласт документів і матеріалів та монографічну літературу, автором в третьому розділі аналізується страйковий та професійний рух у флоті. О.Б. Шляхов акцентує увагу на тому факті, що значна частина судноробітників басейну на початку XX ст. була охоплена страйковим рухом, відзначає радикалізацію їхніх настроїв. Особливий інтерес становлять сторінки праці, де висвітлюються характер виступів моряків, їхні цілі та наслідки.

Автор підкреслює, що відсутність досвіду тред-юніонізму, низький рівень правової культури членів суднових команд, а також недалекоглядна політика пароплавних компаній ставали на заваді створенню профспілки в торговельному флоті.

Значну увагу автор приділяє аналізу діяльності серед команд комерційних суден представників політичних партій – меншовиків, більшовиків, есерів, монархістів. Згадується також про контакти Спілки чорноморських моряків в 1912 р. із представниками української соціал-демократії. Матеріали монографії дозволяють з'ясувати причини значного впливу на робітництво українських губерній представників саме соціалістичних угруповань.

Висновки та узагальнення, зроблені О. Шляховим, добре обґрунтовані. Автор, зокрема, вказує на причини своєрідності капіталістичної трансформації України – незавершеність процесів ранньої індустріалізації, фактично зародковий характер буржуазного суспільства, яке тоді тільки переживало етап свого становлення. Зрештою автор підкреслює, що своєрідність тогочасних модернізаційних процесів і обумовила виникнення на початку ХХ ст. гострої політичної кризи, коли протистояння між різними соціальними верствами, панівними групами населення та низами набуло особливо гострого характеру.

Отже, рецензована монографія заслуговує на високу оцінку, що дозволяє рекомендувати її до вивчення і використання як історикам-професіоналам, краєзнавцям так і широкій читацькій аудиторії.

Турченко Г.Ф.

МАЙОРОВ А.В. ГАЛИЦКО-ВОЛЫНСКАЯ РУСЬ. ОЧЕРКИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ДОМОНГОЛЬСКИЙ ПЕРИОД. КНЯЗЬ, БОЯРЕ И ГОРОДСКАЯ ОБЩИНА. – СПБ.: УНИВЕРСИТЕТСКАЯ КНИГА, 2001. – 640 С.

Сучасний період розвитку світової історіографії позначений посиленням інтересом до соціально-політичної історії, в контексті якої розглядаються і проблеми урбаністики, становлення державності. Однією з вузлових проблем, до якої сьогодні звертаються як українські, так і закордонні дослідники, є формування державності на землях Південно-Західної Русі. В умовах, коли чи не всі відомі джерела із зазначеної проблематики вже давно введені у науковий обіг і вірогідність виявлення нових джерел XI – XIII століть є досить невеликою науковці зосереджують свої зусилля на інтерпретації вже відомих матеріалів, намагаючись реконструювати історичне минуле.

В цьому плані показовою є спроба реконструкції соціально-політичної історії Галицько-Волинської Русі домонгольського періоду, зроблена випускником історичного факультету Запорізького державного університету, тепер доктором історичних наук Санкт-Петербурзького університету Олександром В'ячеславовичем Майоровим.

У назву монографії дослідник включив формулу, в якій, за його висловом, фокусується основний зміст соціально-політичних відносин у домонгольський період руської історії. Ця формула — князь, бояри, міська община. Взаємини саме цих інститутів державної влади стали тим стрижнем, навколо якого і формувалась соціально-політична історія Галицько-Волинської Русі.

О.В. Майоров поставив перед собою завдання вивчити процес становлення державності і її основних інститутів, характер суспільно-політичних відносин, формування й розвиток волосної структури, зосередивши основну увагу на історії внутріобщинних відносин, де головними дійовими особами виступають рядові общинники, політично організована більшість яких набуває вирішального значення у всіх сферах суспільного життя.

Такий підхід зумовив структуру монографії, яка складається з п'яти розділів: 1. Суспільні відносини і політичний устрій Галицько-Волинської Русі в історіографії; 2. Становлення міських общин і боротьба за незалежність від Києва (друга половина XI – перша половина XII ст.); 3. Укріплення політичного значення віча і утвердження принципу вічової демократії